

FEHIM BAJRAKTAREVIĆ

POREKLO UŠĆUPLINE POVIJESTI TURSKE CAREVINE

Još iz doba kad sam bio gimnazista u Sarajevu i vrlo često razgledao izlog knjižare Mihajla Milanovića sećam se da sam tu video jednu istoriju turske carevine od nekog Ušćuplije (Skopljaka), ali se više nisam za nju interesovao, tim manje što sam domalo otišao na Univerzitet u Beč, gde sam mogao čitati glavna i najpoznatija dela o tom predmetu na stranim jezicima. Međutim, kada sam posle više godina, u biblioteci Etnološkog Seminara beogradskog Univerziteta, naišao na Ušćuplinu knjigu, uzeo sam je na čitanje više iz radoznalosti nego iz nade da ću u njoj naći nešto naročito i temeljito.

Ipak, taj put sam primetio da su mnoge partije u toj knjizi dosta lepo i zanimljivo prikazane, bar u pogledu glavnog sadržaja, bez obzira na njen jezik i razne greške i omaške u pojedinostima, pa sam o njoj notirao i izvesne detalje. Tačan naslov knjige glasi *Povijest turske carevine od najstarijeg do najnovijeg vremena*. Po turskim i stranim izvorima priredio Ešref ef. S. Ušćuplija (Skopljak), Sarajevo 1328 (1910). (Izdanje knjižare Mihajla Milanovića.) U »Predgovoru« pisac ništa pobliže ne veli o tome prema kojim delima i piscima je radio nego samo ističe: »ova povijest, tarih, turske carevine, s objektivnog gledišta uzevši, ponajbolja je od svih drugarica...« i zato je »priređivač« preporučuje »svakome bratu muslimanu«... Tako mi je i dalje ostalo nepoznato ko je taj Ušćuplija i, što je važnije, koji su to »turski i strani izvori« kojima se, kako bar u podnaslovu knjige stoji, služio.

Međutim, kratko vreme iza toga, čitajući Stanley Lane-Poole'ovu knjigu o istoriji Turske, čiji je naslov jednostavno *Turkey* (u kolekciji *the Story of the Nations*, 5 izdanje, with *New Chapter*, 1908)¹ opazio sam razne upadne sličnosti u prikazivanju između obe knjige, i počeo sam ih porediti u detaljima. To poređenje je dalo rezultate koji iznenađuju i gotovo sve objašnjavaju: obe knjige su jednako raspoređene, obe imaju sedamnaest glava, a čak i naslovi svih tih glava su, u osnovi, jednaki i isti! Prema tome, nema sumnje o tome da je Ušćuplija jednostavno kopija Lane-Poole'a. Sada je bilo jasno kome treba zahvaliti za ono što ima preglednoga, poučnoga i dobrog u Ušćuplinoj knjizi, tj. Lane-Poole'ovu znanju i veštini. Kako je stručnjacima poznato, ovaj Englez, s potpunim imenom Stanley Lane-Poole (1854—1931), vršio je, među ostalim, i zvanje profesora arapskog jezika (1898—1904) na Univerzitetu u Dublinu (Trinity College), a istakao se kao znalac istorije i numismatike islamskih naroda. Čuveno je njegovo delo o islamskim dinastijama koje sadrži pregledne hronološke i genealoške tablice sa

¹ Prvo izdanje je izašlo 1888.

kratkim istoriskim uvodima uz pojedine dinastije.² Ovo je delo u ono doba kad se prvi put pojavilo (1894) ispunilo veliku prazninu u nauci i pretstavljalo je odličan prvi pokušaj, a pošto je Zambaurov Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam, koji je izašao 33 godine docnije (Hannover 1927) i ima svojih dobrih strana, ipak često manjkav (sr. Orientalistische Literaturzeitung, god. 1928, stubac 388—394), Lane-Poole'ova knjiga o islamskim dinastijama može još uvek korisno poslužiti, a u turskom izdanju koje je priredio Halil Edhem (Düvel-i islāmijje, Istanbul 1927) snadbeviši ga raznim ispravkama i dodacima, ono je odličan priručnik u svojoj oblasti.³ Razume se, nas ovde Lane-Poole interesuje najviše kao pisac gore pomenutog dela o istoriji Turske.

Međutim, malo je bilo verovatno da je naš Ešref ef. S. Ušćuplija uopšte čuo za ovog Lane-Poole'a⁴ a kamo li da bi ga mogao kopirati prema engleskom originalu, tj. da je uopšte znao engleski. S druge strane, pojedine greške u Ušćuplinu radu su direktno ukazivale na to da one ne potiču i ne mogu poticati od takvog znalca kao što je Lane-Poole. Tako, naprimer, na str. 129 Ušćuplija piše »ašab-ul kalem« (reč je o činovnicima prve klase...), a ko imalo zna arapski i vodi računa o čemu je reč setiće se da to stoji greškom mesto »ašābu'l-qalem« = »ljudi od pera«, i slično. Ovde čovek odmah posumnja da li Ešref ef. S. Ušćuplija (Skopljak) uopšte zna i turski, kad je ovako nešto mogao propustiti, a inače u podnaslovu tvrdi da je knjigu »priredio po turskim i stranim izvorima«. Pretpostaviti da su ove i druge slične stvari slučajne omaške ili štamparske greške izgledalo je sasvim neverovatno, gotovo isključeno.

Ipak, da otklonim i poslednju sumnju u ovom pravcu i u raznim drugim pojedinostima, potražio sam srpski prevod Lane-Poole'ove knjige, za čije sam postojanje u međuvremenu saznao. Taj srpski prevod, pod naslovom Istorija turske carevine (»napisao Stanlej Len-Pul, s engleskog preveo Čed. Mijatović, Niš, Štampa D. Valožića, 1890«, str. VIII, 246,8^o) na strani 202 piše takođe »Ašab-ul-kalem« ili »drugovi pera« (odnosi se na »zvaničnike prve klase«). Ovim je objašnjeno odakle ova greška Ušćupliji, tj. od Mijatovića koji je opet, sa svoje strane, slova sh u reči ashab pročitao na engleski način i dobio »ašab« mesto »ashāb«. Naravno, ovim je ujedno objašnjeno kako je Ušćuplija, i bez znanja engleskog, mogao koristiti Lane-Poole'ovo delo, i otpale su mnoge sumnje u vezi sa ovim. Drugim rečima, Ušćuplija se služio prevodom Čedomilja Mijatovića, iako u svom »Predgovoru«, koji je gore delimično naveden, ne pominje ni njega ni Lane-Poole'a.⁵

² The Mohamadan Dynasties chronological and genealogical tables with historical introductions by St. Lane-Poole, London 1894. Novo izdanje je priredila knjižara Geuthner u Parizu 1925, ali ono predstavlja samo preštampavanje bez ikakvih izmena i potrebnih dopuna.

³ Poblize o ovim pitanjima u mojoj oceni Zambaurova Priručnika u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. X (1930), str. 295—298.

⁴ Kako ćemo docnije videti, Ušćuplija je tek iz Mijatovićeve Predgovora uz arapski prevod Lane-Poole'ove Turske mogao nešto saznati o autoritetu ovog engleskog naučnika.

⁵ Međutim, Č. Mijatović, nakon što je istakao u svom »Predgovoru« (str. IV) da mu se od svih istorija turske carevine do kojih je mogao doći na evropskim jezicima »ova od gospodina Len-Pula učinila... da je po najbolja, lepo dodaje »pisac je poznat u učenom svetu na zapadu kao znalac turskog i arapskog jezika i istočnih književnosti« i... može da razume i pravedno oceni narodni duh turski. Ušćuplija je tek odavde mogao saznati ko je Lane-Poole, ali on ovo namerno prećutkuje.

Zašto je Ušćuplija tako postupio? Zbog čega je krio poreklo svoga rada? Da na to pitanje možemo kako treba odgovoriti, korisno je i poučno uporediti naslove njegovih glava sa onima u Čedomilja Mijatovića, pri čemu ćemo uzeti u obzir i originalne naslove u Lane-Poole'a (vidi priloženu tabelu).

UPOREDNA TABELA NASLOVA POJEDINIH GLAVA*

Glava	Ušćuplija	Mijatović	Lane-Poole
I	(Bez naslova)	(Bez naslova)	The King's Front (1250—1326)
II	Preko Helesponta (1326—1380)	Preko Helesponta (1326—1380)	Across the Helespont (1326—1380)
III	Kosovo i Nikopolj 1380—1402)	Kosovo i Nikopolj (1380—1402)	(isto na engleskom)
IV	Timur Tatarin-Tamerlan (1402)	Timur Tatarin (1402)	(isto na engleskom)
V	Muhamed I obnovitelj turske carevine	Mohamed obnavljač (1402—1421)	Mohamed the Restorer
VI	Sultan Murat i Hunjadija- Sibinjanin Janko	Murat II i Hunjadija (1421—1451)	(isto na engleskom)
VII	Slavno zauzeće Carigrada	Pad Carigrada (1451—1481)	The Fall of Costantinople
VIII	Princ Džem	Princ Džem (1481—1512)	(isto na engleskom)
IX	Osvojenje Misira	Osvojenje Egipta (1512—1520)	The Conquest of Egypt
X	Sultan Sulejman Sjajni	Sulejman Sjajni (1520—1566)	Suleyman the Magnificent
XI	Opadanje turske carevine	Niz brdo (1566—1640)	The Dawnward Road
XII	Vezirska vlada i drugi pohod na Beč (1640—1757)	Vezirska vlada (1640—1757)	The Rule of the vezirs (1640—1757)
XIII	Turska i Rusija (1696—1812)	Rusija i njeno napredova- nje [†] (1696—1812)	The Rise of Russia (1696—1812)
XIV	Stambul (greškom: XV)	Stambul	Stambol
XV	Turska književnost	Osmanska književnost	Ottoman Literature
XVI	Turska administracija	Turska administracija	The Ottoman Administration
XVII	Karakteristika najnovije turske istorije	Bolestan čovek (1812—1880)	The Sick Man (1812—1880)

Kako se vidi, prva (uvodna) glava je bez naslova u oba naša pisca, mada engleski original ima naslov. Dalje, II i III glava se zove isto i kod Ušćuplije i kod Mijatovića, a u IV je Ušćuplija dodao još i »Tamerlan«. V glava u Ušćuplije ima isti naslov kao u Mijatovića sa malim proširenjem (... »turske carevine«). U VI glavi Ušćuplija je pred Murat (II) stavio »sultan« a uz Hunjadija dodao je »Sibinjanin Janko«. Kod naslova VII glave ispoljava se tobožnje tursko gledište, pa mesto Mijatovićeve Pad Carigrada čitamo u Ušćuplije pompezno Slavno zauzeće Carigrada. Za VIII glavu Ušćuplija je usvojio Mijatovićeve naslov, u IX-oj glavi je mesto »(Osvojenje) Egipta« uzeo »Misira«, a u X-oj je pred Sulejman Sjajni dodao samo »sultan«, dakle u stvari sve kao u Mijatovića. Za XI glavu Ušćuplija je voleo naslov Opadanje turske carevine nego Mijatovićevo Niz brdo, što je bliže engleskom originalu. U XII glavi on je smatrao za potrebno da nakon Mijatovićeve (i Lane-Poole'ova) naslova Vezirska vlada

* Rimski brojevi označavaju glave u sve tri knjige.

† »i njeno napredovanje« stoji samo u Sadržaju, a na strani 148 (gde počinje XIII glava) stoji u Mijatovića samo: Rusija.

istakne da je tada bio »i drugi pohod na Beč«. U sledećoj (XIII) glavi nije Ušćuplija mogao podneti naslov o napredovanju Rusije (1696—1812) pa je stavio samo »Turska i Rusija«. U glavama XIV—XVI nije u Ušćuplije ništa stvarno menjano prema Mijatoviću (samo što mesto »osmanska« uzima »turska«).⁸ Ali XVII-u glavu koja u Mijatovića — shodno engleskom originalu — ima naslov *Bolestan čovek Ušćuplija ulepšava u Karakteristika najnovije turske istorije*, čime opet hoće da pokaže svoje ultra-protursko stanovište. Završetak u Ušćuplije (str. 142) je nešto drugačiji nego u Lane-Poole'a, bar prema 5 izdanju njegove *Turkey* koje sam ja upotrebljavao, a Mijatović, čiji je prevod izašao još 1890 g., uzeo je kao podlogu prvo ili drugo izdanje koje se verovatno donekle razlikuje od petoga.

Uzred rečeno, u Mijatovićevu prevodu (str. 225—245) ima dodatak *Pad janičarskog »odžaka«*, od Ahmed Dževad-beja, i na poslednjoj (246) strani Rodoslovna tablica turskih sultana, ali je Ušćuplija ove dodatke jednostavno ispustio i tako sebi još više uprostio posao »po turskim i stranim izvorima«.

Dalje poređenje Ušćuplijina rada i Mijatovićeva prevoda je u stvari nepotrebno i suvišno, ali ja sam ipak pogledao i neka druga mesta u obe knjige. Tako naprimer, u opisu bitke kod Varne vidi se naročito jasno koliko je Ušćuplija zavisan o Mijatoviću. Naravno, i tu, kao i inače, on Mijatovićev tekst udešava prema izvesnim slabostima i provincijalizmima ondašnjih Sarajlija i uopšte bosansko-hercegovačkih muslimana, a pored toga pravi i greške kojih nema u Mijatovića, mada i ovaj sadrži greške⁹ kojih nema u engleskom originalu; tako naprimer onde gde Mijatović prevodi (reč je i dalje o bici kod Varne, str. 62): »I na levom krilu vlasti su bili postigli uspeh na suprot Azapima i konjici rumeljskoj«, Ušćuplija ima »Arapima« mesto Azapima. Ovakvih »zabavnih« omaški ima još u Ušćuplije, ali ni Mijatović nije sasvim pošteđen od njih.¹⁰ Samo, Mijatović, koliko god je, tokom svoga dugog života (1842—1932), bio zainteresovan Turcima i turskom istorijom,¹¹ nije nigde tvrdio da zna turski i da radi po turskim izvorima kao naš

⁸ Ove tri glave koje prikazuju turski glavni grad (Carigrad), tursku književnost i tursku administraciju napisao je E. J. W. Gibb, kako je jasno istaknuto u 5 izdanju Lane-Poole'ove *Turkey* o čemu u Mijatovićevu prevodu koji je po svoj prilici raden prema 1 izdanju (1888) nema ni traga. Pomenuti Gibb je poznati pisac velike *History of Ottoman Poetry* (u 6 knjiga) koja je izašla u Londonu od 1900 do 1909 godine.

⁹ Kod Mijatovića radi se delimično i o štamparskim greškama, što je razumljivo kad se zna da je on tada bio u Londonu i da je korekturu vodio Manojlo Đorđević-Prizrenac; sr. Mijatovićev Predgovor, str. IV.

¹⁰ Evo nekih iz glave o turskoj književnosti: Zejleb (mesto Zejneb, str. 194), Ibin-Kemal (m. Ibni-, str. 195), Mezihiya (m. Meshi, str. 195), Fazulija (tri puta mesto Fuzuli, str. 196, ali na strani 199 Fuzulija), (o ljubavi) Lejlje i Medžiuna (m. Lejle i Medžnuna, str. 196), (njegov alegoriski spev) »Huzn-u-Ašk (= »Lepota i ljubav«, str. 199), Šinazi-efendija (str. 200), itd.

¹¹ Kako je poznato, u svom zapaženom pregledu *Pre trista godina* (*Glasnik Srpskog učenog društva*, XXXII, 1872) on je prvi počeo ispitivanje našeg perioda pod Turcima, ukazujući na važnost putnih izveštaja raznih stranih misija i ličnosti kao i na izveštaje stranih poslanika u Carigradu. Docije, Mijatović je preveo *Putopis kroz Evropsku Tursku Makenzijeve i Irbijeve*, a u svom glavnom istoriskom delu o *Despotu Đurđu Brankoviću* (u dva dela, 1880 i 1881) posvetio je celu petu glavu (str. 121—137) *Turskoj vojsci*. O njegovu interesovanju za tursku istoriju svedoči jasno i njegov prevod Lane-Poole'ove knjige, a naročito početak Predgovora uz tu knjigu. Što Škerlić u svojoj *Istoriji nove srpske književnosti* (2 izd., 1921, str. 339—342) ne pominje ovaj

Ušćuplija, i ne može mu se u ovom pogledu toliko zameriti koliko poslednjem koji hoće da je musliman, i efendija i još iz Skoplja, i da čak radi po turskim izvorima.

Prema svemu gornjemu nema sumnje o tome da Ušćuplija u svemu bazira na Mijatovićevu prevodu Lane-Poole'ove istorije turske carevine i ne samo to nego da uopšte nije u stanju služiti se turskim izvorima. Dalje, iz navedenog se vidi jasno, da je Ušćuplija izbegavao sve što bi dovelo u sumnju da li je svoju knjigu priredio doista prema turskim izvorima, kao i sve što bi ga prikazalo kao tobožnjeg neprijatelja Turaka i muslimana, pa je ono što je za Tursku bilo nepovoljno makar u kojem pogledu izbegavao ili menjao i ulepšavao već i u naslovima poglavlja. U tu svrhu je i jezik prilagođavao ukusu i instinktima ondašnje neuke ili poluobrazovane muslimanske mase, gomilajući turske reči i bosanske provincijalizme, čime se znatno odvajao od svoga »izvora«, prevoda Čede Mijatovića.

Posle ovoga lakše je odgovoriti na pitanje: zašto je sve to Ušćuplija činio? Šta mu je sve to trebalo? Ja imam o svemu tome jedno lično mišljenje koje nije bez izvesnoga jakoga osnova. Meni izgleda da se ovdje, u prvom redu, radi o knjižarskoj špekulaciji za koju sam u svoje vreme (1934) naveo nekoliko primera u svome Nasrudin-hodžinu problemu.¹² U tome uverenju me naročito podržava to što je ista sarajevska »knjižarnica i papirnica Mihajla Milanovića« slično postupila i u svome izdanju Nasredin-hodžinih šala koje je izašlo svega tri godine (1907) pre Ušćupline Povijesti turske carevine, a čiji bombastični i tendenciozni naslov¹³ već donekle otkriva pravu nameru izdavača tj. želju za što većom prodom. Kako je na pomenutom mestu Nasredin-hodžina problema (str. 57—58) poblizhe izloženo, to sarajevsko izdavanje turskog šaljivčine je u potpunoj zavisnosti od novosadskog izdanja (iz 1903) samo što je znatno skraćeno i što je priređivač, bez ikakvih skrupula, slično kao i Ušćuplija, »doterivao« jezik prema shvatanju i lokalnom govoru tamošnjih običnih muslimanskih građana u želji da im ovog svoga Nasruddin efendiju prikaže kao knjigu muslimanskog pisca i time postigne što veći knjižarski uspeh. Nesavesnost i tendencioznost sarajevskog priređivača ide čak dotle da Nasredin hodžine pojedine šale lokalizuju u — Sarajevo, u Donju Tuzlu i Banjaluku!

Mada priređivač Povijesti turske carevine nije mogao ovako slobodno premeštati pojedine sultane i istoriske događaje u razne bosanske gradove, ipak njegovo »doterivanje« jezika i usvajanje mesnog govora, tucizama i ostaloga što eventualno godi tamošnjim muslimanima, otkrivaju pravu tendenciju

prevod nije ništa neobično, ali to ne čini ni V. Čorović u prvom delu svoje nedovršene studije Čedomilj. Mijatović kao historičar (Jugoslavenski istorijski časopis, knj. III, 1937, str. 180—212). Mijatović je obradio i Pad Carigrada (1453) [u Godišnjici, knj. III, 1879] i opisao Carigradske slike i prilike (1901). Pred kraj života on se čak zauzimao za ujedinjenje hrišćanskih crkava sa muhamedanstvom, kako se vidi iz njegova pisma, datiranog iz Londona 11 jula 1930, a upućenog beogradskom Vremenu; sarajevski Novi Behar (god. IV, str. 143), preštampanjući to pismo, stavio mu je kao naslov »Čudna pojava«. Nekrolog beogradske Politike (16 maja 1932) nabraja među njegovim važnijim prevodima i Lane-Poole'ovu Istoriju turske carevine.

¹² Izašlo u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor, knjiga XIV (1934), str. 53 i dalje (u separatu), naročito str. 57—58.

¹³ Nasrudin efendija, njegove šale, dosjetke i njegova filozofija (sic!).

i cilj u oba slučaja, i ja imam utisak da je Ušćuplinu Povijest turske carevine priredio isti priređivač koji je i novosadsko izdanje Nasredín-hodže prilagođavao shvatanju, ukusu i jeziku ondašnjih građana-muslimana. Taj priređivač, u oba slučaja, mogao je biti sâm knjižar Milanović, koji je i inače ostavio neke književne pokušaje, ili, ako nije to slučaj, onda u društvu s nekim pomagačem jednaki ili slični shvatanja.¹⁴

RÉSUMÉ

L'ORIGINE DE L'HISTOIRE DE L'EMPIRE OTTOMAN PAR UŠĆUPLIJA

En 1910, la librairie Mihajlo Milanović à Sarajevo a publié (en serbocroate) l'Histoire de l'Empire ottoman depuis les temps les plus reculés jusqu' à nos jours, tirée des sources turques et étrangères par Ešref ef. Ušćuplija (Skopljak). Dans la «Préface», l'auteur énigmatique ne précise en rien quels sont les ouvrages et les écrivains dont il se serait servi: il déclare seulement que ce sera là l'un des meilleurs ouvrages existant sur ce sujet et qu'il le recommande »à chaque frère musulman«. Quelques années plus tard, en lisant le livre de Stanley Lane-Poole intitulé Turkey (et publié dans la collection The Story of the Nations), l'auteur de cet article s'aperçut que l'Histoire d' Ušćuplija n'était rien d'autre qu'une copie du livre anglais mentionné, mais il n'arrivait pas à comprendre comment Ušćuplija qui prétend connaître la langue turque, et encore moins un spécialiste tel que Lane-Poole, pouvaient commettre certaines des fautes qui se trouvent dans ce livre. Cependant, en le comparant à la traduction serbe du livre anglais, faite par Čedomilj Mijatović (1890) et dont l'existence, dans l'entretemps, lui fut révélée, il constata que ces fautes étaient commises par le traducteur serbe également; et alors il devint clair pour lui qu' Ušćuplija avait copié Mijatović, avec cette seule modification qu'il s'efforçait d'adapter la langue de ce dernier au goût des musulmans de Bosnie, en employant des provincialismes et turcismes, et en embellissant ou atténuant tout ce qui pourrait être défavorable pour la Turquie.

Pourquoi Ušćuplija a-t-il procédé de cette manière? L'auteur de cette contribution a déjà en 1934, dans son étude sur le Problème de Nasreddin khodja, attiré l'attention sur la mystification et la spéculation dont s'est rendu coupable le même libraire par son édition du plaisant turc (1907), dans laquelle il a, sans aucun scrupule, copié l'édition de Novi Sad de 1903, simplement en changeant sa langue ou en l'adaptant au goût des simples musulmans bosniaques, et en faisant apparaître Nasreddin khodja même à... Sarajevo, Donja Tuzla et Banjaluka; tout cela dans le but de vendre facilement et à tout prix son édition. Auparavant d'ailleurs, le même éditeur, sous le nom d'Abdul-Hak, avait publié un recueil de poésies populaires sous le titre de Muslimanske sevdalinke, dans

¹⁴ Kako naknadno vidim (ovaj prilog je skiciran još pre rata), sarajevski Behar (VII, god. 1906/7, str. 143) prikazao je knjižicu »Muslimanske sevdalinke — Narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Skupio Abdul-Hak. Izdanje knjižarnice M. Milanovića u Sarajevu.« Prikaz je nepovoljan, a nepotpisani recenzent veli, među ostalim, da se skupljač mesto Abdul-Hak mogao potpisati Mihajlo (misli sam knjižar Milanović).

le même but et d'après la même méthode. Se basant sur ces faits et sur d'autres indices encore, le professeur Bajraktarević en arrive à cette conclusion que l' Histoire d' Ušćuplija a été non compilée, mais purement et simplement reproduite d'après la traduction de Mijatović, par le même compilateur sans conscience. S'il a eu un collaborateur, c'était quelqu'un qui partageait plus au moins sa manière de voir touchant la propriété littéraire et l'honnêteté d'un auteur.